

KAPITALISMIN KEHITYKSEN AIKAVYÖHYKKEISTÄ

tauksia löytyy erittäin harvoin. Tämä johtuu toisaalta siitä, että arviomme ”poliittisista mahdollisuuksista” ovat enemmän tai vähemmän epävarmoja toisaalta siitä, että emme pysty asettamaan yksiselitteisiä tavoitteita. Voimme korkeintaan todeta, onko valittu strategia oikea vai ei. Useimmiten me voimme vain todeta, että se on oikeansuuntainen. Jos taas haluamme arvostella yksittäistä poliittista tekoa, olemme jälleen samanlaisten ongelmien edessä. Yksittäistä poliittista tekoa voidaan nimittäin arvostella ainoastaan valitun kokonaisstrategian pohjalta ja koska tämä on aina luonteeltaan sangen ”avoin”, voimme vain päätyä siihen että kysymykseen, onko tietty poliittinen teko oikea vai väärä, ei yleensä voida vastata ehdottoman kielteisesti tai ehdottoman myönteisesti.

Sakari Hänninen, Juha Pöyhönen ja Kaarlo Tuori kirjoittivat artikkelissaan *Marxilaista lainoppia etsimässä* (Tiede ja Edistys 2/1981), että minun käsitykseni tieteen ja ideologian välisistä suhteista johtaa siihen, että ”tieteellisen politiikan käsite joutuu romukoppaan” (s. 67). Olen tässä yrittänyt selvittää – itsellenikin – mikä käsitykseni tieteellisestä politiikasta on. On toivottavasti tullut selväksi, etten ole heittänyt tieteellisen politiikan käsitettä yli laidan. Väitän vain, että meidän on oltava tietoisia tämän tieteellisyuden rajoista, sen paikasta poliitikanteossa. Jos emme ole tietoisia tästä, syyllistymme helposti skientismiin, joka pahimmassa tapauksessa johtaa ehdottomaan ortodoksisuuteen ja poliittis-ideologiseen kykenemättömyyteen. Luulenkin, että eräs syy SKP:n sisäisiin ongelmiin on siinä, että liian monet toverit uskovat, että kaikkiin poliittisiin ja ideologisiin kysymyksiin on olemassa tieteellisesti päteviä, yksiselitteisiä vastauksia.

Lars D. Eriksson

Joachim Hirschin kiteyttämä käsitys nyky-yhteiskunnan läpikapitalisoitumisesta on tärkeä. Epäilemättä ajatteluamme on vaivannut yksinkertainen kuva kapitalismin kehityksestä: tuossa kuvassa kapitalismi kasvaa esiin feodalismista lähes täysikasvuisena aikuisena, jolla on edessään vain vanhuus, sairaut eläkeläispäivät ja kuolema. Kapitalismin elinvoimaisuus kuvasta on puuttunut.

Arto Noro on (Hirschiin viitaten) arvellut, että meidän ehkä pitäisikin nähdä kapitalismi tulemissa prosessissa eikä luulla että jokin (Marxiin nähden) toisenlainen kapitalismi olisi syntynyt; nyky-yhteiskunta pikemminkin kapitalisoituu kuin on muuttumassa/mätänemässä joksikin toiseksi, ja siksi Marxin ideat kapitalismista yleensä ovat vielä rautaa, toisin kuin mm. vamokap-teoria väittää (Tiede ja edistys 1/81, 49–50).

Pekka Kosonen on tarttunut Noron heittämään kysymykseen. Myös hän pitää prosessitulkintaa tärkeänä, mutta vaatii sen pätevyysalueen tarkentamista. ”Kiistassa ’kapitalismista yleensä’ ja ’toisenlaisesta kapitalismista’ en pidä kumpaakaan tulkintaa sellaisenaan hyvänä. On välttämätöntä tarkentaa kysymyksenasettelua.... Kapitalismin historiassa on eroteltava erilaisia tasoja, jotka vaativat erityyppistä historiallisuuden tulkintaa. Pääomasuhteen etenemistä on syytä tarkastella kapitalisoitumisprosessina, joka asteittain laajenee eri yhteiskuntasuhteisiin. Tällä tasolla kapitalismi on jatkuvasti tulemissa prosessissa, ja olisi väärin puhua vain kapitalismin ylikypsymisestä. ... Toisella tasolla ovat ne suhteet, joita pääoma sellaisenaan ei voi alustaa. Valtioistuminen esimerkiksi ei suoraan seuraa kapitalisoitumisesta. Se riippuu myös toimijoista, joiden toiminta ei redusoidu pääomasuhteen tai kapitalisoitumisen vaatimuksiin” (Tiede ja edistys 3/81).

Noro näyttäisi siis asettavan vastakkain käsitykset laadullisista muutoksista kapitalismissa ja yh-

teiskunnan läpikapitalisoitumisesta. Kosonen kritikoi Hirschin valtiolistumisteesiä yksioikoisesta funktionalismista, mutta tuntuu hyväksyvän prosessitulkinnan pääomasuhteen etenemisen tasolla. Mielestäni prosessitulkintaa olisi kuitenkin tälläkin tasolla täsmennettävä, kuten Kosonen ohimennen viittaakin.

Palauttaisin ensin mieliin, että keskustelua ”toisenlaisen kapitalismin” synnystä on meillä käyty ennenkin, mutta hieman eri yhteydessä. Keskustelu alkoi siitä kun useat ”pääomalogiset” marxistit BRD:ssä, Tanskassa jne. halusivat kiistää monopoli- ja vamokap-teorian. Näitä teorioita kritisoitiin sillä perusteella, että ne johtavat ”Pääoman” historioimiseen. Virheenä olisi tällöin se, että ”Pääomaa” pidettäisiin vain tietyn historiallisen vaiheen eli vapaan kilpailun kapitalismin kuvauksena, ja uutta vaihetta varten tarvittaisiin taas uusi vastaavaan yleisyystason esitys. Kuitenkin ”Pääoman” lait koskevat kapitalismia yleisesti eivätkä rajoitu sen tiettyyn vaiheeseen. Tämän vuoksi on virheellistä puhua kapitalismin eri vaiheista, joista kullakin olisi omat lakinsa. Johtopäätöksenä on, että ei voida puhua yleisesti tendenssistä vapaan kilpailun kumoamiseen eikä ylipäänsäkään kapitalismin kehityksen jakamisesta tiettyihin vaiheisiin (ks. Kosonen 1981, 38–39 ja Kosonen ym. 1979, 70–75).

Pekka Kosonen ratkaisi tämän ns. historisiteettiongelman (kapitalismin jatkokehityksen käsitteellistämisen ongelman) täsmentämällä, että kapitalismin kehityksen vaiheistuksessa on kysymys kapitalismin sisäisten lakien toteutumismuotojen muutoksista. Vaikka kapitalismin sisäiset lait ovat luonteeltaan yleisiä, niiden toteutumismuodot muuttuvat historiallisesti. Näiden uusien toteutumismuotojen syntyä voidaan tarkastella kapitalismin ”kehityslakien” (kapitalistisen kasaantumisen yleinen laki ja voiton suhdeluvun laskutendenssin laki) toimintaan liittyvien ristiri-

tojen kasvun kautta (Kosonen 1981, 39–40).

Kososen ratkaisu vaikuttaa perustellulta, ja otan sen tässä annettuna. Tässä yhteydessä on oikeastaan olennaista vain se, että historisiteetti-ongelmasta keskusteltaessa kapitalismin kehitystä tarkasteltiin *suppeammasta* näkökulmasta kuin nykyisessä läpikapitalisoinnista käytävässä keskustelussa. Historisiteetti-keskustelussa pohdittiin kapitalismin ydinvyöhykkeen muutoksia. Kysymys ei ollut joidenkin yhteiskunnallisten suhteiden kapitalisoinnista (pääomasuhteen leviämistä) vaan kapitalismin jo valtaamien suhteiden kehityksestä, tai paremminkin kapitalistisen arvonlisäys- ja tuotantomuodon historiallisista muutoksista (pääoman elimellisen kokoonpanon kohoamistendenssi, eksteniivinen ja intensiivinen uusintamistyypit, tieteellis-tekninen kumous, pääomien keskittyminen ja yhteenkokoontuminen, voiton suhdetuvun laskutendenssi, monopolisointuminen, valtion taloudellisen intervention lisääntyminen jne.).

Läpikapitalisoinnista käydyssä keskustelussa on taas kiinnitetty päähuomio pääomasuhteen leviämiseen. Kysymys ei ole vain alueellisesta leviämisestä (maailmanmarkkinat), tai kaikkien taloudellisten suhteiden kapitalisoinnista (palkkatyöläistyminen jne.) vaan lisäksi myös 'esikapitalistien' elämänuotojen ja sosiaalisten suhteiden purkautumisesta (pakollinen liikkuvuus, sosiaalisten suhteiden tavaramuotoisuus jne.). Kysymys ei siis ole ollut kapitalismin ydinvyöhykkeestä vaan yhteiskunnan ulommista renkaista. Tällainen ydin- ja reunavyöhykkeiden erottaminen on tietysti raju yksinkertaisuus, muttei ehkä hyödytön. Muutama esimerkki.

Työttömyys on nykyisin kaikissa kehittyneissä kapitalistisissa maissa saavuttanut ennätykselliset mittasuhteet. Mistä se johtuu? Traditionaalinen marxilainen tutkimus on kiinnittänyt päähuomion kapitalismin ydinvyöhykkeessä tapahtuneisiin

muutoksiin (pääoman elimellisen kokoonpanon kasvu, automaatio ja uusi tekniikka, rationalisointi-investointien osuuden kasvu, tuotannon kasvun hidastuminen jne.). Läpikapitalisoinnista kehoitetaan sen sijaan kiinnittämään huomion toisaalle: palkkatyöläistymiseen (kaupungistuminen, omatarvike- ja pienuotannon supistuminen, naisten työssäkäynnin lisääntyminen jne.). Työttömyyden selittämisessä molemmat näkökulmat ovat tietysti tarpeen: yhteiskunnan läpikapitalisoinnista työntää uutta työvoimaa kohti kapitalismin ydinvyöhykettä, joka samaanaikaan on saavuttanut kehitysvaiheen jossa sen työvoimatarpeen kasvu on lähes olematon.

Toinen esimerkki voisi olla nykykapitalismin liittyvän valtiollistumistendenssin selittäminen. Traditionaalissa tutkimuksessa valtiollistumistendenssi on johdettu kapitalismin ydinvyöhykkeessä tapahtuneista muutoksista (tuotannon yleisistä ehdoista voulehtiminen, valtion tuki voiton suhdetuvun korkealla pitämiseksi ja kansainvälisessä kilpailussa menestymiseksi, tutkimuksen ja työvoiman koulutuksen rahoittaminen jne.). Hirsch puolestaan johtaa valtiollisen rakenteen läpilyönnin työvoiman uusintamisalueen voimistuneesta kapitalisoinnista, esi- ja ei-kapitalististen sosiaalisten ja taloudellisten rakenteiden hajoamisesta. "Turvavaltion" perustana on välttämättömyys kompensoida näin syntyvää desintegraatiota normalisoimalla yksilöitä porvarillisen yhteiskunnan suhteisiin valtiollisen sääntelyn, valvonnan ja kontrollin kautta. Lienee ilmeistä, etteivät nämä selitykset sulje toisiaan pois vaan täydentävät toisiaan (samalla kun valtiollistuminen saa Hirschillä laajemman ja kriittisemmän yhteiskunnallisen merkityksen).

Trivaalia? Varsinainen sanottavani onkin vasta seuraavissa kahdessa huomautuksessa:

1. Onko läpikapitalisoinnista käydyssä keskustelussa jäänyt ka-

pitalismin ydinvyöhykkeen kehityksiä vähälle huomiolle? Tarkoitin sitä, etteihän yhteiskunnan läpikapitalisoinnissa ole kysymys jonkin *muuttomattoman* ydinvyöhykkeen paisumisesta tai vaikutuksista yhä laajemmalle, vaan nimenomaan *muuttuvan ydinvyöhykkeen vaikutuksista*. Hirschillä ydinvyöhykkeen muutos on kyllä koko jutun takana: "Keskeistä on lähteä siitä, ettei pääoma voi koskaan uusintaa itseään samanlaisina säilyvissä yhteiskunnallisissa olosuhteissa. Voiton suhdetuvun laskutendenssin paineen alaisena sen on jatkuvasti mullistettava yhteiskunnalliset olosuhteet. ... suhteellisen lisäarvon tuotannon dynamiikka on ratkaiseva kapitalistisen riistosuhteen säilymiselle. Tämä ei tarkoita vain tuotantovoimien jatkuvaa kehitystä (ydinvyöhyke — RL) vaan myös (ulommat vyöhykkeet — RL) syvälekäypää yhteiskunnallisten rakenteiden vallankumouksellistamista kapitalistisen tuotantotavan sisällä." (Tiede ja edistys 1/81, 36). Vasta moderni kapitalistinen ydinvyöhyke tekee mahdolliseksi ja välttämättömäksi yhteiskunnan läpikapitalisoinnista (vrt. esim. maailmanmarkkinoiden muodostuminen). Tämä ei tarkoita etteikö teollistumisen alkuvaiheessa ydinvyöhykkeellä olisi ollut vaikutusta ulompiin vyöhykkeisiin, mutta tuo vaikutus ei ollut niin läpitunkeva ja rakentui osin esikapitalististen suhteiden varaan (vrt. 1800-luvun lopun työläisyhteisöjen muodostuminen ja niiden vähittäinen hajoaminen ydinvyöhykkeen muutoksen myötä).

2. Jos näin on, se merkitsee samalla sitä, että *kapitalismin vyöhykkeet ovat eriaikaisia*. Ydinvyöhykkeellä on ollut jo pitkä "kapitalistinen historiansa" kun kapitalisointuminen vasta alkaa voimakkaammin tapahtua ulommilla vyöhykkeillä. Ja siksi ei ole välttämättä ristiriitaista sanoa, että nykykapitalismi on yhtä aikaa ylikypsää kapitalismia (ydinvyöhyke) ja kypsää kapitalismia (yhteiskunnalliset suhteet koko laajuudessaan). Sa-

HONKASALON ENTROPIA-KRIISI

maan aikaan kun kapitalismi on vasta tunkeutumassa joillekin elämäalueille, on ydinvyöhykkeessä havaittavissa pääomasuhteen haajoimistendenssejä. Monopolisointuminen ja valtiollistuminen voidaan toki nähdä tästä perspektiivistä: ”Niin pian kuin se (kapitalismi — RL) alkaa tuntea ja oivaltaa itsensä kehityksen rajaksi, se turvautuu muotoihin, jotka, vaikka ne näyttävätkin tekevän täydelliseksi pääoman herruuden panemalla aisoihin vapaan kilpailun, ovat samalla pääoman hajalle laskemisen ja sille perustuvan tuotantotavan hajalle laskemisen julistusta” (Marx, Grundrisse, 544—545). Puu voi kasvaa leveyttä ja pituuttakin vaikka sen ydin on jo lahoamassa. Toki ydinkään ei ole läpeensä mätä (dogmaattisen marxilaisuuden kanta) eikä automaattisesti muuttumassa vähemmän kapitalistiseksi (sosiaalidemokraattinen kanta), mutta silti: kapitalismi on nykyisin sekä tulossa että menossa yhtäaikaan.

Hirschin ansio ei mielestäni olekaan siinä, että hän osoittaisi meille Marxin käsitysten kapitalismista yleensä olevan vielä rautaa (sehän on ollut selvää jo pitemmän aikaa?), vaan siinä että hän osoittaa rikkaasti kapitalismin ydinvyöhykkeessä tapahtuneiden modifikaatioiden seuraukset työvoiman uusintamiselle, poliittiselle rakenteelle jne. Samalla kapitalismin historiallinen aika paljastuu monikerroksiiseksi, seikka jota erityisesti Sakari Hänninen on korostanut. Ja näin hän tarkentaa kuvaamme nykykapitalismista (siitä ”toisenlaisesta kapitalismista”).

Tässä ovat hiukset ja halko, hyppeä siitä!

Raimo Lovio

Antero Honkasalo kirjoittaa Tiede ja edistyksen numerossa 1/1981 termodynamiikan entropia-käsitteestä ja sen alkuperäistä käyttöalaa laajemmista merkityksistä (”Raaka-aine ja ympäristöongelmat — entropiakriisi?”). Mielestäni Antero Honkasalon tapa käsitellä aihetta vähintäänkin johtaa väärinkäsityksiin, ellei peräti ole ilmausta tiedostamattomasta fysikalismista ja mystismistä.

Puutun ensiksi eräseen pikkuseikkaan Honkasalon kirjoituksessa. Hänen mukaansa termodynamiikan toinen pääsääntö on ”ns. empiirinen laki” (s. 19). Mikäli näin olisi, olettaisi jatkuvasti tehtävän kokemuseräistä tutkimustyötä (kokeita ja havaintoja) siitä, pitääkö termodynamiikan toinen pääsääntö paikkaansa. Siis esimerkiksi yritettäisiin rakentaa energgeettistä ikiliikkuja!

Aineellisia järjestelmiä koskevana laki entropian kasvamisesta suljetussa järjestelmässä on raudanlujia. Havainto siitä, ettei näin tapahtuisi, romuttaisi koko maailmankatsomuksemme. Koko fysiikka jouduttaisiin rakentamaan uudestaan, aineksista, joita emme osaa alkuunkaan kuvitella (liekö sellaisesta maailmasta edes science fictiona kirjoitettu).

Sen sijaan tapaamme päivittäin ilmiöitä, joiden yhteydessä järjestelmän entropia vähenee, vaikka mikä tahansa fysikaalinen malli sille edellyttäisi entropian kasvua. Esimerkiksi sekavat ajatuksemme saattavat järjestyä oivallukseksi ilman että niihin ulkoapäin tuotaisiin ”uutta” pelkästään sisäisellä dynamiikallaan. Vastaavasti yritys kuolemalla ja hävityksellä (entropian lisäämistä) tukkia El Salvadorin kansan tie kohti uutta, aikaisempaa korkeampaa (vähäisemmän entropian) yhteiskuntajärjestelmää ei tule onnistumaan.

Entropiasta puhuttaessa pitäisi joka tapauksessa ehdottomasti välttää seuraavanlaisia ilmaisuja: ”Biosfääri. . . käyttää hyväkseen auringon matalan entropian varastojen huipentumista” (s. 20). Po-

”Biosfääri saa energiansa aurinkolta, samalla aurinko-systeemin entropia kuitenkin kasvaa ikäänkuin biosfääri käyttäisi hyväksi auringon matalan entropian ”varastoa”.

Tai: ”Aineen kiertokulut ovat liksiksi siinä määrin suljettuja, ettei elämän ympäristöön syöttämä korkean entropian virta koostu juuri muusta kuin lämpösäteilystä. . .”. Po: ”Elollisessa luonnossa aine kiertää ja käytetään uudelleen hyväksi. Tämä järjestelmä menettääkin vain energiaa — ikäänkuin ”korkea entropia” virtaisi lämpösäteilynä tai sen mukana avaruuteen.”

Puhe entropian virtaamisesta on mielestäni äärimmäisen harhaanjohtavaa paitsi silloin, kun järjestelmän sisällä epäjärjestys siirtyy — vaikkapa kun jonossa joku töyhtäisee jonon hännillä. Häiriö etenee samalla kun häntäpäätä korjaa tilanteen — entropia virtaa!

Mikäli Honkasalon tavoin puhutaan entropian virtaamisesta on tietenkin yhtä lailla luontevaa puhua entropiavarastoista ikäänkuin sitä jonkin padottaisiin (s. 20—21): Tehtäväkohtaista ”. . . tehokkuutta kutsutaan nimellä second law efficiency, koska se mittaa sitä matalan entropian varastojen minimikulutusta, jolla tehtävä pystytään suorittamaan. Tämän ’entropisen tehokkuuden’ arvot ovat tavallisesti pienempiä kuin energgeettisen tehokkuuden arvot. . . on arvioitu olevan. . . teollisuudessa . . . 0,25 ja liikenteessä 0,1.”

Maantieteilijän pohjakoulutuksellani yritän arvata mitä Honkasalon entropinen tehokkuus tarkoittaa: ”Tehtäväkohtainen tehokkuus on tehtävään kuluvan teoreettisen minimienergian suhde todella kulutettuun (tuhlattuun ja välttämättömään) energiämäärään. Esimerkiksi autoliikenteessä kuluu energiaa kymmenkertaisesti se määrä, mikä on teoreettinen minimi. Tällöin on mukana bensiinin lisäksi se energia, mikä tarvitaan autojen valmistamiseen ja huoltoon,